

УДК 37.018.262:371.213.3:37.018.3:316.663.2:316.346.2
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/22.166987>

Тетяна ШЕВЧЕНКО,
 orcid.org/0000-0001-5278-8627

директор
 Сумського обласного центру соціальних служб
 для сім'ї, дітей та молоді
 (Суми, Україна) tatashew@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАТЬКІВ-ВИХОВАТЕЛІВ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ ЯК АКТУАЛЬНА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті здійснено спробу аналізу особливостей формування гендерної компетентності батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу як актуальної соціально-педагогічної проблеми. Автором статті теоретично обґрунтована актуальність проблеми формування гендерної компетентності батьків-вихователів як такої складової їх педагогічної компетентності, яка має забезпечити готовність батьків-вихователів до реалізації гендерного підходу у вихованні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Автор приходить до висновку щодо необхідності інтегрування гендерних знань до змісту програм підготовки батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу.

Ключові слова: дитячий будинок сімейного типу, батьки-вихователі, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, гендерна компетентність батьків-вихователів, програма підготовки кандидатів у батьки-вихователі.

Tatiana SHEVCHENKO,

orcid.org/0000-0001-5278-8627

Director of the Sumy Regional Center
 for Social Services for Family, Children and Youth
 (Sumy, Ukraine) tatashew@ukr.net

FORMATION OF GENDER COMPETENCE OF FOSTER PARENTS FROM FAMILY-TYPE ORPHANAGE AS THE TOPICAL SOCIO-PEDAGOGICAL PROBLEM

An attempt to analyze the peculiarities of gender competence forming of foster parents from family-type orphanage as an actual socio-pedagogical problem is made in the article. The National strategy of reforming the children institutional care and upbringing system for 2017–2026 was approved in Ukraine. Government activities aimed at the refusal to educate orphans and children deprived of parental care in orphanages in favor of family forms, including a family-type orphanage. A family-type orphanage is a separate family in which foster parents are being delegated the rights to up bring and maintain orphans and children deprived of parental care and which is able to fulfill a number of social orders of modern society, in particular, the achievement of egalitarianism in shaping the gender culture of youth. At the same time considering the gender principles of social equality a number of international documents, declarations and protocols, which recognized the need to overcome gender inequality in society, ensuring the priority of a gender approach to creating conditions for self-development and self-expression of a person irrespective of his gender were signed in Ukraine.

The phenomena of family and gender inextricably linked by their essential characteristics, therefore, they cannot be considered separately. The author of the article analyzed a considerable amount of scientific literature, touching upon the problem of gender and gender competence, as well as the program of training foster parents from family-type orphanages. The urgency of the problem of foster parents' gender competence formation as a component of their pedagogical competence, which should ensure the readiness of foster parents to implement the gender approach in the upbringing of orphans and children deprived of parental care is grounded in the article. The author of the article points out that the issue of forming foster parents' gender competence is a topical social-pedagogical problem, and comes to a conclusion of the necessity to integrate the gender knowledge into the content of training programs for foster parents from family type orphanages. The author directs a further scientific search on to the definition and substantiation of the pedagogical conditions for the formation of the gender competence of foster parents from family-type orphanage.

Key words: family children' home, parents-tutors, children-orphan, children without parents care, gender competence of foster parents of the family type orphanage, program of training of candidates for foster parents.

Постановка проблеми. У сучасній Україні змінюються пріоритети державної соціальної політики, у тому числі і у сфері охорони дитинства: впроваджується кращий міжнародний досвід захисту прав дітей, створюються умови для виховання та розвитку дітей у сім'ї, або середовищі, що максимально наближено до сімейного. Охорона дитинства Законом України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26 квітня 2001 р. визнана загальнонаціональним пріоритетом (Закон України, 2001). Забезпечення прав дітей здійснюється згідно з міжнародними стандартами, зокрема Конвенцією ООН про права дитини (Конвенція ООН, 1989). Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які виховуються в інтернатних закладах, є найбільш уразливими категоріями дітей щодо забезпечення своїх прав. Урядом України 9 серпня 2017 р. затверджено Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр. Таким чином, в державі розпочалася реформа під назвою «деінституціалізація», якою передбачено, що вже у 2026 р. дітей в інституціях має бути менше 0,5% від загальної кількості (зараз – 1,5%) (Розпорядження Кабінету Міністрів, 2017). Державна діяльність спрямована на відмову виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в інтернатних закладах на користь сімейних форм, у тому числі дитячого будинку сімейного типу (далі – ДБСТ) (Закон України, 2001).

Кількість осередків сімейних форм в нашій країні неухильно зростає. Станом на 01 жовтня 2017 р. в Україні функціонує:

991 дитячий будинок сімейного типу, де виховується 6 603 дитини;

3 721 прийомна сім'я, де виховується 6 919 дітей.

Загалом сімейними формами виховання охоплено 64 644 дитини зазначених категорій, що становить 92% від загальної кількості таких дітей (у 2014 р. – 87,5%, у 2015 р. – 90,5%, у 2016 р. – 91,5%) (Наказ Міністерства соціальної політики, 2017).

Водночас, з огляду на гендерні засади соціальної рівності, державою Україна підписано низку міжнародних документів, декларацій та протоколів, якими визнано необхідність подолання гендерної нерівності у суспільстві, забезпечення пріоритету гендерного підходу до створення умов саморозвитку й самовираження людини безвідносно до її статі.

Феномени сім'ї та гендеру за своїми сутнісними характеристиками нерозривно пов'язані

між собою, тому їх не можна розглядати відокремлено. Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, в якій батькам-вихователям державою делеговані права на виховання і утримання дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування, і яка спроможна виконати низку соціальних замовлень сучасного суспільства, зокрема, досягнення егалітарності при формуванні гендерної культури молоді. Отже, проблема впровадження гендерного компоненту у соціально-педагогічну діяльність батьків-вихователів ДБСТ, питання ефективності та результативності формування гендерної компетентності як складової її педагогічної компетентності, набувають особливого значення під час розвитку егалітарних гендерних уявлень, суспільних норм та ідеологічних конструкцій, що їх визначають.

Проте досвід нашої роботи у системі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді України свідчить, що у свідомості батьків-вихователів ДБСТ не сформовано почуття особистої відповідальності за розвиток у них гендерної компетентності. До того ж, попри те, що завдання привести гендерні стереотипи у відповідність до сучасних егалітарних концепцій значною мірою покладено на батьків-вихователів ДБСТ, у чинних програмах навчання для батьків-вихователів та підвищення їхньої кваліфікації не враховані питання щодо формування саме гендерної компетентності батьків-вихователів, що засвідчує існування комплексу перешкод на цьому шляху: як теоретичного, так і методичного контексту. Зокрема, донині у педагогічній науці не розкрито зміст гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ, яка має забезпечити їх готовність до реалізації гендерного підходу у вихованні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Аналіз досліджень. У наукову літературу термін «гендер» введений з метою розмежування біологічного й соціального тлумачення рольових взаємин чоловіків і жінок у соціумі. Аналіз наукової літератури, дотичної до проблеми гендеру, свідчить, що поняття гендер розглядали: В. Агеєва, Г. Гарфінкель, Т. Говорун І. Грабовська, С. Бем, О. Вороніна, І. Коган, Д. Лорбер та ін. Поняття «гендерна компетентність» у різних контекстах вивчали такі науковці, як: С. Айвазова, О. Вороніна, Т. Голованова, І. Горошко, Т. Грабовська, І. Загайнов, І. Іванова, О. Каменська, О. Кікінеджи, І. Кльоцина, С. Марутян, Е. Мезенцева, Л. Міщик, І. Мунтян, О. Нежинська, Н. Плисенко, С. Рожкова, А. Сухоруков, Л. Штильова, О. Цокур та ін.

У сучасній педагогічній науці проблема гендеру є досить новою, окремі її аспекти розгля-

даються багатьма науковцями: введення основ гендерної компетентності, гендерних особливостей до змісту дошкільного виховання вивчали Т. Репіна С. Марутян, Н. Плисенко, С. Шаповалова; Л. Таранікова; про необхідність формування гендерної компетентності майбутніх педагогів зазначають О. Вороніна, І. Горошко, О. Кікінежді, В. Кравець, О. Луценко, І. Мунтян, О. Цокур та ін. Професійну діяльність соціальних педагогів та соціальних працівників, спрямовану на роботу з такою категорією, як батьки-вихователі, досліджували А. Архипова, С. Архипова, Г. Бевз, О. Безпалько, А. Капська, М. Лазарева, Г. Лактіонова, Л. Пономаренко, І. Рогальська та ін. Шляхам формування, розвитку та підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів присвячені наукові роботи вітчизняних дослідників: В. Бондаренко, І. Зверєвої, О. Катаєвої, Ю. Кашпур, Л. Лоріашвілі, Л. Остролуцької, Л. Пономаренко, Г. Христової та ін. Про особливості діяльності дитячих будинків сімейного типу йдеться в наукових дослідженнях Т. Бондаренко, Л. Волинець, Ж. Петрочко, І. Пеша, Л. Пономаренко та ін.

Роботи зазначених науковців свідчать про великий об'єм теоретичного та емпіричного матеріалу, що становить концептуальну базу дослідження проблеми формування гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ.

Однак, попри наявність значної кількості досліджень, визначення сутності і змісту гендерної компетентності як компоненту педагогічної компетентності батьків-вихователів ДБСТ, так само як і визначення відповідних педагогічних умов, що сприяли б формуванню зазначеного різновиду компетентності батьків-вихователів, залишаються актуальною соціально-педагогічною проблемою.

Мета статті. Враховуючи вищевикладене, метою статті є обґрунтування актуальності проблеми формування гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ як такої складової частини їх педагогічної компетентності, яка має забезпечити їх готовність до реалізації гендерного підходу у вихованні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Виклад основного матеріалу. Гендерні дослідження та термін «гендер» у суспільних науках започаткувалися для окреслення нових стратегій світового регулювання соціо-статевих відносин між жінкою та чоловіком та розмежування біологічного та соціального тлумачення їхніх рольових взаємин у суспільстві.

Дослідники наголошують, що «гендер» – складне поняття, яке розкриває широкий зміст

даного суспільного явища. Вивченням змісту поняття «гендер» опікувалося багато зарубіжних та вітчизняних науковців. Різні дослідники надають йому різні тлумачення: Дж. Скотт розглядає гендер як «конституційний елемент соціальних відносин, заснований на зовнішніх відмінностях між статями, і первинний спосіб визначення відносин влади» (Scott, 1988: 4]; Т. Говорун – як «організовану модель соціальних взаємин між чоловіками і жінками, що конструюється основними інститутами суспільства» (Говорун, Кікінежді, 2004: 19); Н. Приходькіна – як «сукупність цінностей, норм поведінки, ролей, способу мислення чоловіків і жінок, набутих ними в процесі соціалізації, яка в різних суспільствах може бути різною і навіть протилежною» (Приходькіна, 2007: 324–328). Наведені дефініції категорії гендеру, попри певні змістові розбіжності, доводять, що наявні розходження особистісних і поведінкових характеристик жінок і чоловіків визначаються специфікою соціальної взаємодії і не пов'язані прямо із дією біологічних факторів.

Цей основний зміст поняття «гендер» покладено в основу ідеї соціального моделювання або конструювання статі за допомогою соціальної практики, невід'ємною складовою якої є соціальне виховання.

Водночас, дослідниці О. Луценко і О. Полякова акцентують увагу на проблемі, що пов'язана із процесом поширення гендерного знання у контексті професійної педагогічної діяльності: педагоги (свідомо чи несвідомо) залишаються на біодетерміністичній позиції, вживаючи терміни «гендер» і «гендерний підхід» як більш сучасні і не вбачаючи у їх змісті принципових відмінностей від статеворольового підходу до виховання (Луценко, Полякова, 2011).

У процесі дослідження ДБСТ як інституту соціалізації, який покликаний сприяти формуванню й розвитку егалітарних гендерних уявлень у вихованців, питання формування гендерної компетентності батьків-вихователів є природним. Поняття «гендерна компетентність особистості», у різних його контекстах, розкрито у науковій літературі. На думку О. Нежинської «під гендерною компетентністю особистості слід розуміти знання, уміння, навички, що зумовлюють взаємодію з особами різної статі на засадах гендерної рівності, опосередковані їх індивідуально-психологічними (маскулінність/фемінність, гендерна ідентичність, гендерні установки та стереотипи), які проявляються в повсякденній життєдіяльності, спілкуванні та поведінці з особами різної статі» (Нежинська, 2011); дослідниця Т. Грабов-

ська окреслює гендерну компетентність «як процес спрямованих і спонтанних впливів на особистість, що допомагає засвоїти знання про гендер, норми, правила поведінки та установки відповідно до культурних уявлень про роль, становище й призначення представників різних статей у суспільстві, сприяє становленню повноцінних членів суспільного життя і залучає їх до усталеної системи гендерних ролей» (Грабовська, 1999); І. Кльоцина гендерну компетентність розглядає як «характеристику, яка дозволяє особистості не бути суб'єктом або об'єктом ситуацій гендерної нерівності, а дає можливість помічати ці ситуації у своєму житті; протистояти сексизмові, дискримінаційним впливам; самим не створювати ситуації гендерної нерівності» (Клецина, 2007: 60–65).

Зміст наукових робіт свідчить, що гендерна компетентність моделюється на основі аналізу моделей гендерних взаємовідносин, які змінюються і розвиваються в суспільстві, та попри наявності певних розбіжностей у трактуванні змісту поняття «гендерна компетентність» у визначеннях багатьох науковців домінує позиція, що основою структури гендерної компетентності особистості є знання, уміння і відповідні мотиви і цінності. Відповідно до компетентнісного підходу, різні види професійної діяльності батьків-вихователів ДБСТ можуть характеризуватися певними різновидами компетентностей. Фактично батьки-вихователі ДБСТ одночасно виступають і в ролі батьків, і в ролі професійних вихователів, що значно підвищує вимоги щодо здійснення ними виховної функції. Відповідно до компетентнісного підходу зміст виховної діяльності батьків-вихователів за характером професійних функцій належить до педагогічної. Окремі аспекти розв'язання проблеми формування/розвитку професійної та педагогічної компетентності батьків замісної опіки знайшли своє відображення у наукових працях К. Ігнатенко, Ю. Кузнецової, З. Лаврентьевої, С. Піюкової, Л. Пономаренко, Н. Хрусталькової. Розуміння компетентності батьків як інтегративної особистісної характеристики висвітлюються у працях О. Нагули, Р. Овчарової, Л. Пономаренко, А. Співаковської, М. Холодної, І. Чистовської.

У вітчизняній науці проблема розвитку педагогічної компетентності батьків-вихователів ДБСТ є мало розробленою і тому передбачає вивчення близьких наукових джерел, що присвячені проблемам виховного потенціалу родини, батьківської компетентності, професійної компетентності батьків-вихователів ДБСТ тощо. Зазначимо, що у сучасній педагогічній науці вперше визначення поняття «педагогічна компетентності бать-

ків-вихователів ДБСТ» сформульовано в дисертації Л. Пономаренко: «Педагогічну компетентність ми розуміємо як особистісну характеристику батьків як вихователів, що інтегрує в собі пряму педагогічну мотивацію та систему відповідних ціннісних орієнтацій; особистісні якості, знання, вміння і навички батьків-вихователів ДБСТ необхідні для успішного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; здатність універсально застосовувати педагогічні знання, уміння та навички у виховній практиці, пристосуватись до мінливих умов конкретної професійної діяльності; емоційно-вольову регуляцію і рефлексію процесу та результату виховної діяльності» (Пономаренко, 2014). Однак, аналіз наукової літератури дає підстави вважати, що питання формування гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ, її структури та змісту, у сучасному науковому дискурсі не визначено.

Відповідно до «Положення про дитячий будинок сімейного типу», обов'язковою умовою створення дитячого будинку є проходження батьками-вихователями курсу підготовки для кандидатів на створення дитячих будинків сімейного типу за «Програмою підготовки кандидатів в опікуни, піклувальники, прийомні батьки та батьки-вихователі» (Наказ Міністерства України у справах сім'ї, 2009).

Програма зорієнтована на потреби та запити батьків-вихователів, спирається на науково-педагогічні принципи освіти дорослих (пріоритет самостійності, використання власного досвіду, індивідуального підходу до змісту навчання, системність, усвідомлення процесу навчання, актуалізація його результатів, розвиток потреби у подальшому підвищенні власної кваліфікації та самоосвіти тощо). Переважно, система підготовки батьків-вихователів передбачає підготовку до стартового періоду функціонування сімей такого типу. Навчальна програма надає можливість кандидатам у батьки-вихователі отримати знання щодо виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; соціально-психологічних особливостей дітей, які потребують влаштування у сім'ю; формувати уміння щодо забезпечення безпечних умов адаптації дитини до нового соціального середовища; налагодження контактів з дитиною; визначення специфічних потреб дитини, яка влаштовується у сім'ю тощо. Ретельний аналіз змісту даної програми доводить, що до її змісту не інтегровані гендерні знання, не розроблені технології формування гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ у контексті їх педагогічної діяльності.

У свою чергу, низький рівень знань основ гендерної теорії, недостатня сформованість гендерної компетентності батьків-вихователів негативно впливає на усвідомлення вихованцями соціокультурної природи існуючих гендерних відносин, гальмує здатність дитячого будинку сімейного типу, як соціального інституту, щодо виконання соціального замовлення по формуванню гендерної культури молодого покоління, негативно впливає на вміння вихованців аналізувати гендерні стереотипи, гендерні ролі та навички їх реконструкцій.

Висновки. Аналіз педагогічної літератури з гендерних питань засвідчує, що:

1) основу сутності поняття «гендерна компетентність» у сучасних трактуваннях складають знання гендерної проблематики та уміння окремої особистості, які свідчать про її готовність діяти на засадах гендерного підходу;

2) поза увагою дослідників залишаються питання, пов'язані з визначенням змісту поняття гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ як однієї із складових частин педагогічної компетентності;

3) невирішеними у вітчизняній науці залишилися завдання формування гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ у процесі їх навчання.

Водночас, низький рівень знань основ гендерної теорії та гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ, як умови і результату їх виховної діяльності, є актуальною соціально-педагогічною проблемою, обумовлює можливі ускладнення на шляху формування гендерного світогляду вихованців, а отже спрямовує наш науковий пошук до визначення і обґрунтування педагогічних умов формування гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція ООН про права дитини. Конвенція про права дитини: прийнята та відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної асамблеї ООН 20 листопада 1989 р.; набула чинності для України з 27 вересня 1991 р. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні. К.: ОМБУДСМАН УКРАЇНИ, 2010. С. 170–189.
2. Закон України «Про охорону дитинства». 2001. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/2402-14>.
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр. та план заходів з реалізації її I етапу». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80>.
4. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 24 квітня 2009 р. № 1357 «Про затвердження Програми підвищення кваліфікації соціальних працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо встановлення опіки, піклування, створення та забезпечення діяльності прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу та Програми підготовки кандидатів в опікуни, піклувальники, прийомні батьки та батьки-вихователі».
5. Наказ Міністерства соціальної політики України від 06 листопада 2017 р. № 1759 «Про затвердження рішення колегії Міністерства соціальної політики України від 27 жовтня 2017 р. «Про реформування інтернатних закладів і створення органами місцевого самоврядування умов для повноцінного виховання дитини в сім'ї або в умовах, наближених до сімейних, у межах територіальної громади її постійного проживання». URL: <http://kharkivoda.gov.ua/content/documents/912/91199/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20%E2%84%96%201759.pdf?sv>.
6. Говорун Т. В., Кікінеджи О. М. Гендерна психологія: навч. посіб. К.: Академія, 2004. 307 с.
7. Грабовська Т. О. Шляхи гуманізації відносин педагогів з учнями. Навчально-методичні проблеми формування оптимального педагогічного клімату в шкільному колективі. К.: МАУП, 1999. 134 с.
8. Клецина И. С. Развитие гендерной компетентности государственных и муниципальных служащих в процессе гендерного образования. «Женщина в российском обществе». Российский научный журнал. № 3 (44). 2007. С. 60–65.
9. Луценко Е. А., Полякова О. М. Гендерная парадигма в педагогике Украины и России: проблемы формирования. Теория и практика гендерных исследований в мировой науке: материалы II международной научно-практической конференции 5–6 мая 2011 г. Сборник материалов конференции НИЦ Социосфера. № 20 (2011). С. 104–106. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/gendernaya-paradigma-v-pedagogike-ukrainy-i-rossii-problemy-formirovaniya>.
10. Нежинська О. О. Психологічні умови формування гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти» (Київ). 2011. 20 с.
11. Пономаренко Л. І. Розвиток педагогічної компетентності батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу у процесі соціально-педагогічного супроводу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Слов'янськ, 2014. 20 с.
12. Приходькіна Н. О. Специфіка гендерного підходу в навчанні. Педагогічні науки. Суми: Сум ДПУ ім.А. Макаренка, 2007. С. 324–328.
13. Scott J. W. Gender and the Politics of History. New York: Columbia University Press, 1988. 242 p.
14. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо діяльності Міністерства соціальної політики України у 2015 р. URL: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>.

REFERENCES

1. Child's Rights Convention: accepted and opened for signing, ratification and accession by resolution 44/25 of General Assembly of the United Nations on November 20, 1989; came into force for Ukraine since September 27, 1991. Status of child's rights abidance and protection in Ukraine.: OMBUDSMAN of Ukraine, 2010. pp.170–189. [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine On the childhood protection (2001). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/2402-14> [in Ukrainian].
3. The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on August 9, 2017 № 526-p On the National Strategy of Reforming the children institutional care and upbringing for 2017–2026 and the Plan of Measures for the Implementation of its Stage I. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80/> [in Ukrainian].
4. Family, Youth and Sports Ministry Decree of 24.04.2009 № 1357. Candidates for foster parents and family type orphanage foster parents training program. [in Ukrainian].
5. Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine on 06.11.2017 № 1759 On approval of the Board of the Ministry of Social Policy of Ukraine decision on October 27, 2017 On the residential institutions' reforming and creating conditions for the child's upbringing in family or in close to family conditions by local governments, within the territorial community of her permanent residence. URL: <http://kharkivoda.gov.ua/content/documents/912/91199/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20%E2%84%96%201759.pdf?sv/> [in Ukrainian].
6. Govorun T. V., Kikinedji O. M. Genderna psihologia [Gender Psychology]: Teaching manual. K.: Academy, 2004. 307 p. [in Ukrainian].
7. Grabovskaya T. O. Shlahi gymanizacii vidnosin pedagogiv z uchnamu. Navchalno-metoduchni problemu formuvanya optimalnogo pedagogichnogo klimatu v shkilnomy kolektuvi [Ways of teachers' and students' relations humanization. Educational and methodical problems of optimal pedagogical climate formation in a school team]. K.: MAUP, 1999. 134 p. [in Ukrainian].
8. Kletsina I. S., Razvitie gendernoy kompetentnosti gosudarstvenuh i mynicipalnuh slugachuh v procese gendernogo obrazovaniya [Development of state and municipal employees' gender competence in the process of gender education]. Zhenschina v rossiyskom obschestve. Russian scientific journal. № 3 (44). 2007. pp. 60–65. [in Russian].
9. Lutsenko E. A., Polyakova O. M. Genderna paradigma v pedagogike Ukrainy I Rossii: problemu formirovaniya [Gender paradigm in pedagogy of Ukraine and Russia: problems of formation]. Theory and practice of gender studies in the world science: materials of 2-nd international scientific-practical conference in May 5–6, 2011. SICI Sociosphere conference proceedings. № 20 (2011). P. 104–106. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/gendernaya-paradigma-v-pedagogike-ukrainy-i-rossii-problemy-formirovaniya> [in Ukrainian].
10. Nezhinskaya O. O. Psihologichni umovi formuvannya gendernoyi kompetentnosti kerivnikov zagalnoosvitnih navchalnih zakladiv [Psychological conditions for the heads' of general educational institutions gender competence formation]: dissertation discussion on obtaining a scientific degree of the psychological sciences candidate: 19.00.07. State Higher Educational Institution University of Educational Management (Kyiv). 2011. p.20. [in Ukrainian].
11. Ponomarenko L. I. Rozvitok pedagogichnoyi kompetentnosti batkiv-vihovateliv dityachih budinkiv slmeynogo tipu u protsesi sotsialno-pedagogichnogo suprovodu [Development of pedagogical competence of foster parents from family-type of orphanages in the process of social and pedagogical support]: Abstract on obtaining a scientific degree of the pedagogical sciences candidate: 13.00.05. Slavyansk, 2014. p. 20. [in Ukrainian].
12. Prikhodkina N. O. Spetsifika gendernogo pidhodu v navchanni [Specificity of gender approach in teaching]. Pedagogical sciences. Sumy: Sumy SPU, 2007. P. 324–328. [in Ukrainian].
13. Scott J. W. Gender and the Politics of History. New York: Columbia University Press, 1988. 242 p.
14. Informatsiyno-analitichni materiali schodo diyalnosti Ministerstva sotsialnoyi politiki Ukrayini u 2015 rotsi [Information and analytical materials of the activities of Ministry of Social Policy of Ukraine in 2015]. URL: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>. [in Ukrainian].